

مقاله پژوهشی: ویژگی‌های نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در اسناد بالادستی با نگاه تدوین الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح آینده

20.1001.1.20084897.1400.19.86.5.2

خسرو بوالحسنی^۱، رشید دانش^۲، احمدعلی نظری‌نژاد^۳، محمود محمودی^۴

پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۰۸/۰۵

دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۷/۰۵

چکیده

پژوهش حاضر باهدف واکاوی ویژگی‌های نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در آینده متناسب با مقتضیات آینده و تحولات اجتماعی و سیاسی انجام شده است. این پژوهش، از نوع پژوهش کاربردی بوده و از روش‌های مطالعه کتابخانه‌ای و مراجعه به اسناد و مدارک و ابزار پرسشنامه برای گردآوری داده‌ها و از روش نمونه‌گیری هدفمند برای انتخاب حجم نمونه جامعه آماری موردتحقیق، استفاده شده است. در پژوهش حاضر در راستای اهداف و سؤالات پژوهش، ویژگی‌های فعلی نیروهای مسلح و ویژگی‌های نیروهای مسلح با استناد به اسناد بالادستی بیان شده و در ادامه نقش شرایط محیطی به‌عنوان یک حوزه تأثیرگذار در ویژگی‌های نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران موردتوجه قرار گرفته است و نتایج حاصل نشان‌دهنده نقش بسیار مهم شرایط محیطی بوده و با توجه به این تأثیر، ویژگی‌ها، قابلیت‌ها و نقش‌های نیروهای مسلح در آینده ترسیم و بیان شده است.

واژگان کلیدی: امنیت، الگو، مدیریت راهبردی، تهدید، فرصت و چالش

^۱ - دانشیار علوم دفاعی راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی (نویسنده مسئول) bolhasani k@yahoo.com

^۲ - دکتری مدیریت راهبردی نظامی دانشگاه عالی دفاع ملی

^۳ - دکتری مدیریت راهبردی پدافند غیر عامل دانشگاه عالی

^۴ - دانشجوی دکتری مدیریت راهبردی نظامی دانشگاه عالی دفاع ملی

مقدمه

واژه راهبرد (استراتژی) از لغت یونانی استراتژیا گرفته شده است که در حدود ۸۰۰ سال پیش از میلاد به کار می‌رفته و به هنر و علم هدایت نیروهای نظامی نیز گفته می‌شد. به‌طور کلی؛ استراتژی عبارت است از هنر جنگ، لشکر داری، به‌خصوص هنر هدایت تحرک نظامی، به‌طوری‌که موقعیت‌های سودمند و ترکیبات نیروها را تضمین می‌کند. امروزه مراکز آموزش عالی نیروهای مسلح ج.ا.ایران به‌عنوان یک سازمان راهبردی، در توانمندسازی نیروهای مسلح نقش حیاتی دارند؛ و در پی آن، دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی نظامی در ساختار نظامی راهبردی نیروهای مسلح یک سازمان مهم به‌حساب می‌آیند، که نتایج عملکرد آن نقش حیاتی در عملکرد نیروهای مسلح خواهد داشت. نیروهای مسلح هر کشوری به‌عنوان رکن اصلی قدرت نظامی و مؤلفه مهم در تأمین امنیت و منافع ملی به دلیل حساسیت‌ها و ویژگی‌های خود در ابعاد مختلف، با آسیب‌ها و تهدیداتی مواجه است که نیاز به واکاوی دقیق و منسجم در ارتقاء توانمندی‌های آن دارد، زیرا چنانچه این آسیب‌ها به‌موقع شناسایی و درمان نشود، به‌تدریج تمام مجموعه را تحت تأثیر قرار داده و در نتیجه کشور را در بهره‌مندی از مهم‌ترین مؤلفه قدرت ملی یعنی قدرت نظامی، با مشکل مواجه خواهد نمود و یکی از اهداف اصلی ما که همانا بررسی ویژگی‌های نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در اسناد بالادستی با نگاه تدوین الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح آینده می‌باشد را با چالش عمده مواجه می‌سازد. لذا هر یک از مؤلفه‌های ایجاد توانایی نظامی در نیروهای مسلح اعم از؛ نیروی انسانی، روحیه، وفاداری و اطاعت‌پذیری، انضباط، آموزش ارتباطات، تجهیزات، فرماندهی کارآمد، آماد و پشتیبانی فعال، قدرت حفظ و تولید اطلاعات، ساختار و تشکیلات اداره منسجم و... دارای نقاط قوت و درعین حال با ضعف‌ها و کمبودهایی مواجه است که مأموریت‌های اساسی حاکم بر یک نیروی مسلح ایجاب می‌کند تا کارکردهای آسیب‌زای آن را مورد بررسی قرار داده و با تطابق آن با قدرت عملیات و مدیریت دفاعی کلان مورد انتظار از آن، فرضیه خود را به آزمون بگذارد و به این سؤال پاسخ دهد که چه رابطه‌ای بین ویژگی‌های نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در اسناد بالادستی با نگاه تدوین الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح آینده وجود دارد؟ این

مقاله تلاش دارد تا در قالب روش‌های علمی و بررسی‌های محیطی و نیز روش هم‌خوانی زمینه‌ای، نتایج مورد انتظار، کاربردی و قابل فهمی را دنبال نماید.

برای تبیین مسئله اصلی این پژوهش که همانا ویژگی‌های نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در آینده با توجه به تحولات اخیر سیاسی و منطقه‌ای و با توجه به اسناد بالادستی هست، پس از مطالعه و بررسی در اولویت مورد نظر به‌ویژه بررسی نبردهای آینده الگوها و ویژگی‌های مربوط به آن در چارچوب اصلی، طراحی خواهد شد. تحولات اخیر فراملی جمهوری اسلامی ایران نشان می‌دهد برهم خوردن سهوی یا مدیریت شده قوانین حاکم بر نگاه‌ها و نظریه‌های سنتی روابط و امنیت بین‌الملل و زیر سؤال رفتن مفاهیم مرتبط با آن همچون مفهوم دولت، سرزمین و معنای حاکمیت، بسترساز بروز تحولاتی شده که پدیده گروه‌های تکفیری و داعش طلوع آن محسوب می‌شود. متأسفانه در حال حاضر، محور مقاومت درگیر نبردی شده که بیش از همه خوشایند غده سرطانی جهان اسلام یعنی رژیم غاصب صهیونیستی است. از سوی دیگر، جنبش‌های عدالت‌خواهانه در قالب بیداری اسلامی اگرچه در برخی کشورها چون مصر، لیبی و تونس به‌ظاهر رو به افول نهاد، ولی در برخی کشورها چون یمن بیان‌گر تداوم طریق انقلاب اسلامی در جهان اسلام می‌باشد.

فرمانده معظم کل قوا حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در تاریخ ۹۳/۶/۱۳ در دیدار اعضای خبرگان رهبری چنین می‌فرمایند:

"وقتی که دنیا در حال تغییر است، نظم جهانی در حال تغییر است و نظم جدیدی در حال نطفه بندی است، ما طبعاً وظایف مهم‌تری خواهیم داشت. در نظم جدید عالم، جایگاه اسلام، جایگاه جمهوری اسلامی، جایگاه کشور مهم ما ایران کجا خواهد بود؟ این را می‌توانیم فکر کنیم، پیش‌بینی کنیم، در راه آن حرکت کنیم."

از این رو می‌توان تغییرات معنادار محیطی (در مفاهیم/ فناوری/ حوزه عمل انقلاب اسلامی) را به‌عنوان یکی از دلایل لزوم تغییر ساختار نیروهای مسلح بیان نمود. بنابراین مسئله حائز اهمیت و دغدغه اصلی این پژوهش، شناخت ویژگی‌های نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در آینده با توجه به اسناد بالادستی است تا بر اساس آن دانش، مهارت، ویژگی‌ها و صلاحیت‌های شخصیتی مورد نیاز فرماندهان و مدیران و مسئولین لشگری و کشوری به شیوه‌های علمی در این خصوص شناسایی و مشخص شود و مطالبات مورد نظر، در این باره محقق گردند. لذا هدف

اصلی تحقیق شناسایی و بررسی ویژگی‌های نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران با توجه به تحولات سیاسی و منطقه‌ای و مقتضیات آینده است.

اهداف فرعی نیز عبارت‌اند از:

الف) شناسایی ویژگی‌های نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در شرایط فعلی
 ب) شناسایی ویژگی‌های نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران با عنایت به اسناد بالادستی
 پ) شناسایی عوامل تأثیرگذار در ویژگی‌های نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در آینده
 سؤال اصلی تحقیق این است که ویژگی‌های نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در آینده با توجه به تحولات سیاسی و منطقه‌ای و مقتضیات آینده کدام‌اند؟ و سؤالات فرعی به صورت ذیل است:

الف) ویژگی‌های اصلی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در شرایط فعلی کدام‌اند؟
 ب) ویژگی‌های نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران با عنایت به اسناد بالادستی کدام‌اند؟
 پ) چه عوامل در ویژگی‌های نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در آینده تأثیرگذارند؟
 فرضیه‌های تحقیق نیز این است که:
 الف) به نظر می‌رسد باید بین ویژگی‌های نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در آینده و تحولات سیاسی و منطقه‌ای و مقتضیات آینده تناسب وجود داشته باشد.
 ب) شناخت محیط (محیط اجتماعی، فرهنگی و سیاسی) بر ویژگی‌های نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در آینده تأثیرگذار است.

مبانی نظری

- پیشینه تحقیق:

با بررسی‌های به عمل آمده در منابع مختلف موارد ذیل به عنوان پیشینه تحقیق به دست آمد:
 یونگ مین کئون، مای سون و هیون لونگ کی (۲۰۱۲) دو نفر از پژوهشگران کشور کره جنوبی، تحقیقی تحت عنوان؛ طراحی و پیاده‌سازی هستی‌شناسی چارچوب معماری در حوزه نظامی را به انجام رسانده‌اند؛ که سؤال تحقیق عبارت است از؛ طراحی و پیاده‌سازی هستی‌شناسی چارچوب معماری در حوزه نظامی به چه صورت است؟ لذا برای توسعه هستی‌شناسی فراگیر چهاراصل تعریف شده است که عبارت‌اند از: کاملیت تبیینی، اتصال‌پذیری عناصر مرتبط، پایداری داده‌ها و قابلیت استفاده مجدد داده‌ها. علاوه بر آن راهبرد توسعه برمبنای -ONT

DAF بنانهاده شده است که عبارت است از جداسازی داده‌ها از دیدگاه‌ها برای دستیابی به اصول موردنظر. با این وجود، نتایج این تحقیق به طور خلاصه عبارت بودند از؛ نخست -ONT DAF از طریق کاهش آزمون و خطا موجب کاهش موانع توسعه چارچوب‌های معماری می‌شود. دوم این‌که کاملیت چارچوب‌های معماری را ارتقاء می‌دهد و در نهایت می‌توان انتظار داشت که به ارزیابی چارچوب‌های معماری نظامی بپردازد.

حسین مرآتی (۱۳۹۱) تحقیقی تحت عنوان؛ تدوین و توسعه چارچوب‌های معماری سازمان‌های دفاعی را به انجام رسانده است؛ که سؤال تحقیق عبارت است از؛ توسعه چارچوب معماری سازمان‌های دفاعی کشور جمهوری اسلامی ایران چگونه است؟ ایشان این‌گونه وارد بحث می‌شود که سازمان‌های دفاعی بزرگ غالباً به توسعه چارچوب‌های معماری سازمانی خاص خود می‌پردازند و از به‌کارگیری چارچوب‌های رایج اجتناب می‌نمایند. طبق بررسی‌های صورت پذیرفته، این تحقیق به صورت مطلوبی به تدوین روشی برای توسعه چارچوب‌های معماری سازمان‌های دفاعی پرداخته است.

– مفهوم شناسی:

دفاع^۱

دفاع در لغت به معنی دفع کردن بوده و به‌طور کلی به مجموعه اقدام‌ها و اعمالی که برای دور نمودن و یا از بین بردن، خطر و یا تهدید صورت می‌پذیرد، «دفاع» گفته می‌شود. (عسگری و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۲)

معماری

به مجموعه‌ای از مصنوعات طراحی شده یا ارائه‌های تشریحی که برای تشریح یک شیء، با یکدیگر مرتبط هستند، به طوری که می‌توانند برای تعیین نیازمندی‌ها استفاده و در طول زمان مفید حیات آن، می‌توانند آن شرایط را حفظ نمایند، معماری گفته می‌شود. (J.E. Varajao, 2011: 140) از سوی دیگر محصولات معماری آن دسته اقلام گرافیکی، متنی و جدولی هستند که به‌منظور تولید و تشریح ویژگی‌های مربوط به آن، توسعه داده می‌شوند.

(Rood.M.A, 1994: 75)

امنیت^۲

¹ Defense

²- Security

واژه امنیت دارای دو معنای ایجابی و سلبی است که ایجابی یعنی؛ «وجود احساس رضایت و اطمینان خاطر نزد دولت مردان و شهروندان» و سلبی یعنی؛ «نبود ترس، اجبار و تهدید». (شیهان، ۱۳۸۸: ۶۵) بنابراین امنیت عبارت است از؛ «رهایی از وحشت، خوف، خطر و داشتن آرامش و اطمینان در حراست و صیانت از ارزش‌ها و منافع حیاتی کشور». (جعفری، ۱۳۹۲: ۱۷۲)

امنیت ملی^۱

امروزه واقع‌گرایان امنیت ملی را هم‌معنای «قدرت نظامی» در نظر گرفته‌اند؛ و اعتقاد دارند که کشمکش بر سر قدرت، هدف دولت مردان در بحث «امنیت ملی» است. (مرادیان، ۱۳۹۴: ۱۱۲) باین وجود، شخصی مانند؛ «باری بوزان^۲» اعتقاد دارد: «امنیت ملی از نظر مفهومی، ضعیف و از نظر تعریف، مبهم و از نظر سیاسی، مفهومی قدرتمند است.» (تقی‌پور، ۱۳۸۷: ۲۹۰) و یا تعریفی دیگر می‌گوید: «امنیت ملی عبارت است از؛ توانایی یک کشور در دفع تهدیدهای خارجی، علیه حیات سیاسی یا منافع ملی.» (مرادیان، ۱۳۸۹: ۱۴۸)

دفاع همه‌جانبه

یکی از تعاریف اصیل «دفاع همه‌جانبه» از منظر مقام معظم رهبری فرماندهی کل قوا حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) عبارت است از؛ «حدس زدن و تشخیص دادن نقشه دشمن و اینکه در مقابل فعالیت دشمن، کشور نباید در حال انفعال به سر ببرد و در برنامه‌ریزی‌ها همیشه بایستی جلوتر از دشمن حرکت نماید.» (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۲) و یا در تعریفی دیگر به؛ «آماده‌سازی و به‌کارگیری همه سرمایه‌های انسانی، امکانات مادی و معنوی، به‌منظور پیشگیری و مقابله با هر نوع تهدید و تهاجم دشمنان خارجی و داخلی، دفاع همه‌جانبه گفته می‌شود.» (متقی، ۱۳۹۲: ۴۶)

امنیت پایدار^۲

مفهوم امنیت پایدار متضمن یک مفهوم نو در مباحث امنیتی است. (علایی، ۱۳۹۱: ۷) در واقع امنیت پایدار ناظر بر درک جامعی است که در آن به همه عوامل؛ سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، دفاعی و امنیتی در کنار یکدیگر و در تعامل باهم، توجه می‌شود. (نصیری، ۱۳۸۴: ۸۲)

چالش^۳

^۱ National Security

^۲ - Sustainable Security

^۳ - Challenge

چالش عبارت است از؛ تأثیر متقابل، یکپارچه و یکجای نقاط قوت، ضعف و همچنین فرصت و تهدید در محیط ملی و بین‌المللی که تحقق اهداف از پیش تعیین شده یک کشور را با مشکل روبرو می‌سازد. (مبینی دهکردی، ۱۳۸۷: ۲۹۶)

نقاط قوت

شامل توانمندی‌ها و قابلیت‌های فعال و بالقوه نیروی مسلح در ایجاد فضایی امن و سازنده در پیگیری مأموریت‌های محوله می‌باشد. (عصاریان‌نژاد، ۱۳۸۳: ۱۰)

تهدید

تهدید یعنی اقدام علیه یک کشور که جنبه بیرونی داشته و از فعال شدن عوامل بیرونی و ضد امنیت ملی حکایت دارد. (افتخاری، ۱۳۸۱: ۵)

فرصت

امتیازات و قابلیت‌های محیط بین‌المللی که می‌تواند سبب تقویت اهداف و کارکردهای جامعه موردتحقیق شود. (عصاریان‌نژاد، ۱۳۸۳: ۱۱)

الگو

الگو یا مدل، نمایش نظری و ساده‌شده از جهان واقعی می‌باشد. درواقع الگو بخشی است که شکل یا کیفیت کل را نشان می‌دهد. (سنجقی و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۹)

الگوی راهبردی

الگوی راهبردی را می‌توان ازجمله الگوهای کیفی و مفهومی دانست که موجب تسهیل درک پدیده‌ها در سطح راهبردی و نیز باعث تعیین جهت حرکت یک سازمان، متمرکز شدن تلاش‌ها و ارزیابی محیط شده و امکان پیش‌بینی آینده را فراهم می‌کند. (حسن‌بیگی، ۱۳۹۰: ۵۹)

مدیریت راهبردی

به فرآیند تعیین و انتخاب اهداف سازمان، تعیین راه‌کارها یا تدابیر لازم برای نیل به هریک از هدف‌ها، انتخاب بهترین راه‌کار از میان راه‌کارهای تعیین‌شده، پیش‌بینی و زمان‌بندی اقدامات لازم برای تحقق اهداف، پیگیری سیاست‌ها و اقدامات پیش‌بینی‌شده و ارزیابی پیشرفت کار و نتایج به‌دست‌آمده مدیریت راهبردی گفته می‌شود. (چگینی، ۱۳۷۶: ۲۲۴) در تعریفی دیگر می‌توان گفت؛ سامانه‌های سازمانی در راستای کسب موفقیت در میدان رقابت بایستی از نوعی برنامه‌ریزی بهره‌گیرند تا آینده‌نگر و محیط‌گرا باشند، این نوع برنامه‌ریزی درواقع همان مدیریت راهبردی است. (سنجقی و همکاران، ۱۳۹۷: ۳۰)

چارچوب نظری

اساسی‌ترین موضوع درباره عوامل و مؤلفه‌های مؤثر در شناخت تهدیدها و متغیرها در برقراری امنیت جمهوری اسلامی ایران، آگاهی و شناخت تهدیدهای داخلی و خارجی است که عدم آشنایی با این تهدیدها موجب بروز چالش‌های فراوانی در این مسیر و مأموریت نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران می‌گردد. یکی از روش‌های مناسب در فهم ماهیت تهدیدها، «طبقه‌بندی» آنها بر اساس شاخص‌ها و مؤلفه‌های متفاوت است. «طبقه‌بندی تهدیدها»، ابعاد و زوایای تهدید را نمایان می‌سازد. تهدید و به‌کارگیری آن در حوزه دفاع و امنیت، تابع فرهنگ راهبردی و گفتمان‌های مختلف امنیت ملی است. لذا تهدید در مکاتب، نظریه‌ها و رهیافت‌های مختلف امنیتی، نقش و جایگاه متفاوتی دارد. به‌طور مثال؛ تهدید در نظریه «واقع‌گرایی» به-خصوص «مکتب کپنهاگ» نقش محوری در امنیت ملی دارد، اما تهدید در نظریه «سازهانگاری» در حاشیه قرار گرفته است؛ بنابراین برخی از اصول مهمی که در تأمین امنیت ملی کشور ج.ا.ایران نقش به‌سزایی را ایفاء می‌نمایند عبارت‌اند از: (حامد بابایی و مرادیان، ۱۳۹۵: ۱۲)

۱. شناخت دقیق و فراگیر دولت و ملت در خصوص تهدیدهای داخلی و خارجی.
۲. حرکت در مسیر توسعه انسانی و هماهنگ و هدفمند و پایدار باهدف پیشرفت کشور در عرصه‌های مختلف علمی، فنی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، دفاعی و نظامی.
۳. تقویت مستمر ارزش‌های اسلامی، مذهبی و ایرانی و تقویت فرهنگ و هویت خودی و ارزش‌های عمیق اسلامی.
۴. افزایش توان نظامی برای دفع تهدیدهای نظامی و حفظ تمامیت ارضی و استقلال کشور در برابر تهاجم بیگانگان و پیش‌بینی و پیشگیری و آینده‌نگری.
۵. صیانت و تقویت همبستگی ملی و فراگیر نمودن اراده جمعی برای افزایش توان و اقتدار جامعه اسلامی و کشور.
۶. تقویت و حمایت از ابتکار به‌کارگیری «دیپلماسی فعال» در عرصه‌های منطقه‌ای و بین‌المللی جهت حفظ منافع و مصالح و امنیت ملی و تقویت پیوندها با کشورهای قابل‌اعتماد.
۷. پایداری ملت در برابر یورش و شبیخون بیگانگان و توطئه‌های دشمنان منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای.
۸. به‌کارگیری نظام اطلاعاتی کارآمد و کارساز.
۹. شناخت ویژگی‌ها و قابلیت‌های نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران.

۱۰. ایجاد چارچوب‌های امنیتی منطقه‌ای مطلوب و کارآمد.

روش‌شناسی

نوع تحقیق در این پژوهش، توسعه‌ای- کاربردی است؛ و از روش آمیخته استفاده می‌گردد. ترکیب روش‌های کمی و کیفی در تمامی مراحل مختلف تحقیق صورت پذیرفته و تمامی قسمت‌ها بر همدیگر تأثیرگذار هستند. پس می‌توان اذعان داشت که روش غالب در این پژوهش، روش داده بنیاد است. جامعه آماری پژوهش حاضر شامل موارد مؤثر ذیل می‌باشد:

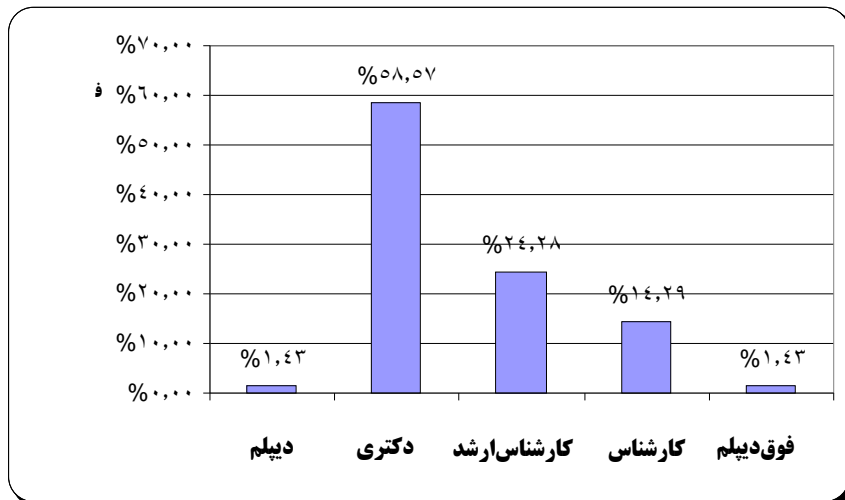
الف) کلیه اسناد و مدارک بالادستی از قبیل؛ اندیشه‌های حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) مراجع ذیصلاح و مرتبط با موضوع تحقیق.

ب) خبرگان: به منظور تبیین و مستندسازی تجربیات نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در حوزه ویژگی‌های نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در اسناد بالادستی با نگاه تدوین الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح آینده، از جامعه آماری خبرگان استفاده به عمل آمده است. گردآوری اطلاعات در این تحقیق با استفاده از روش‌های مطالعه کتابخانه‌ای (از طریق مطالعه کتب و مقالات با استفاده از روش فیش برداری و سایت‌های اینترنتی معتبر) و تحقیقات میدانی (تهیه و توزیع پرسشنامه بین صاحب‌نظران و خبرگان جامعه آماری) صورت گرفته است. در این تحقیق محققین توانسته‌اند از ابزارهای فیش برداری از اسناد و مدارک و جستجو در نرم‌افزارها، استفاده بهینه نمایند. با این وجود، جامعه آماری تحقیق را تعداد ۷۰ نفر از فرماندهان ارشد، مدیران عالی و کارشناسان خبره یگان‌ها و سازمان‌های سطوح فرماندهی و مدیریتی با تحصیلات عالی در نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران تشکیل می‌دهند. در این جامعه آماری، پاسخ‌دهندگان به لحاظ سطح تحصیلات به ۴ گروه اصلی تقسیم می‌شوند که عبارت‌اند از: (جدول ۱ و نمودار ۱)

جدول ۱: میزان تحصیلات جامعه نمونه آماری

نظر مقایسه‌ای	دیپلم	دکتری	کارشناسی ارشد	کارشناس	فوق- دیپلم	جمع
فراوانی	۱	۴۱	۱۷	۱۰	۱	۷۰

۱۰۰	۱/۴۳	۱۴/۲۹	۲۴/۲۸	۵۸/۵۷	۱/۴۳	فراوانی (درصدی)
-----	------	-------	-------	-------	------	--------------------

نمودار ۱: فراوانی تحصیلی جامعه نمونه آماری

تجزیه و تحلیل داده‌های تحقیق

کشورها بنا به شرایط و دلایل گوناگون و در مقاطع زمانی مختلف، دستخوش بحران‌ها و تهدیدهای گوناگونی می‌شوند که عبور مقتدرانه از آنها سبب افزایش ثبات و بالا رفتن توانمندی آنان خواهد شد؛ بنابراین مهم‌ترین الزام راهبردی هر جامعه وجود اندیشه‌ای بنام «دفاع همه‌جانبه» است. در حال حاضر در جمهوری اسلامی ایران یکی از راه‌های رسیدن به دفاع همه‌جانبه، تقویت و ارتقاء بنیه دفاعی کشور است.*

بی‌تردید داشتن نیروهای مسلحی مقتدر و مجهز به مدرن‌ترین ابزارها و تسلیحات نظامی هوشمند که وظیفه دفاع از حاکمیت، امنیت، استقلال و تمامیت ارضی کشور را در برابر هرگونه تهدید و تجاوز بر عهده دارد، در عرصه جهانی و بین‌المللی، واقعیتی بدیهی و انکارناپذیر است. در نظام جمهوری اسلامی ایران، دفاع همه‌جانبه دارای معیارها و کارکردهای گوناگونی است که

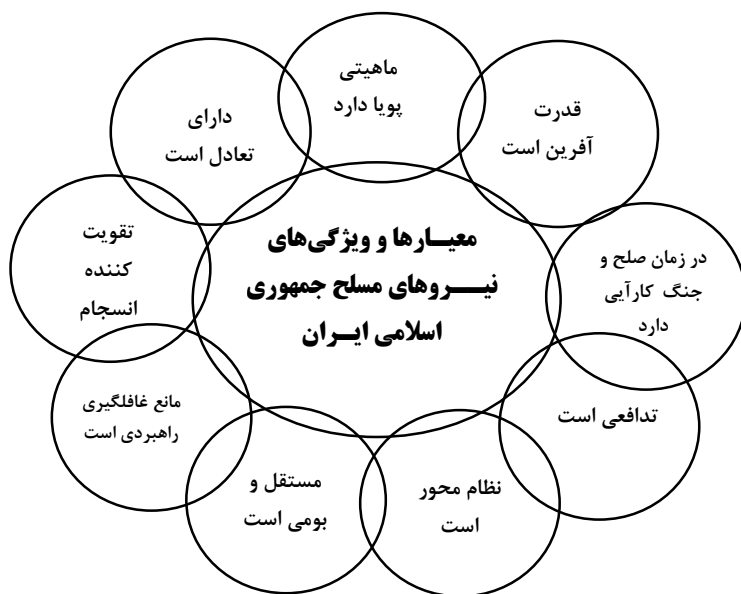
*مقام معظم رهبری در دیدار با فرماندهان عالی‌رتبه ارتش و سپاه در این باره فرموده‌اند: «نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران بایستی قوی بشوند و قدرت دفاعی خود را بالا ببرند. ارتقاء توانمندی‌های دفاعی به منظور دفاع از تمامیت ارضی، شرف ملی، هویت دینی و استقلال ملی بوده و ما به هیچ کشوری و به هیچ ملتی قصد تجاوز نداریم، اما باید بیدارباشیم.» (جعفری، ۱۳۹۲: ۱۰۰)

برای مقابله با تلاش‌های دشمن برنامه‌ریزی و طراحی گردیده‌اند و به‌طورکلی در لحظه‌ها و برهه‌های زمانی حساس نمود خود را آشکار می‌سازد. یکی از این مقوله‌های اساسی که می‌توان آن را کارکرد اساسی دفاع همه‌جانبه نیز به شماره آورد، «مدیریت بحران‌های دفاعی» است. چراکه عدم مدیریت و توجه به این بحران‌ها در سطح ملی، ضمن تحت تأثیر قرار دادن توان دفاعی کشور ج.ا.ایران، منجر به فرصت سوزی و پیشرفت صعودی تهدیدها می‌گردد. (عسگری و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۸۹)

الف) ویژگی‌های فعلی نیروهای مسلح

بر اساس آنچه برای مأموریت‌های نیروهای مسلح بیان شد، می‌توان ویژگی‌های نه‌گانه ذیل را برای «نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران» در نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران، به صورت ذیل تبیین و ارائه نمود؛ که با توجه به این ویژگی‌ها اصل دفاع و رویکرد دفاعی در شرایطی می‌تواند در صحنه عمل کارآمدی و کارایی مؤثر خود را به سرانجام برساند که نیروهای مسلح و سازمان دفاعی کشور بر اساس ماهیت تهدیدهای داخلی و خارجی، از لحاظ؛ «تسلیمات»، «تجهیزات»، «نیروی انسانی»، «آموزش» و «شیوه‌های دفاع»، در وضعیت مناسبی قرار داشته باشند. چراکه ضرورت دفاع در آینده از کیان اسلامی به شرایط کیفی و اوضاع رو به رشد دفاع و امنیت و کارآمدی آن‌ها بستگی داشته و با ایجاد توان «بازدارندگی»^{*} حتی در زمان صلح نیز تأمین امنیت و دفاع همه‌جانبه ملی در برابر تجاوز احتمالی خارجی نیز متصور خواهد بود: (حامد بابایی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۵) (نمودار ۲)

^{*} «بازدارندگی» در حقیقت برقراری نوعی رابطه قدرت در جهت جلوگیری از رسیدن طرف مقابل به اهداف خود بانفوذ در رفتار و عملکرد وی از طریق قدرت سخت و نرم است. (جعفری، ۱۳۹۲: ۲۲۲) استراتژی بازدارندگی بعد از جنگ جهانی دوم و برای اولین بار توسط ایالات متحده آمریکا آغاز و به صورت ابزاری خاص برای متقاعدسازی اتحاد جماهیر شوروی [سابق] برای جلوگیری از آغاز جنگ جهانی سوم در آمد. (فریدمن، ۱۳۸۹: ۳۳)

نمودار ۲: ویژگی‌های نه‌گانه نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران

ب) ویژگی‌های نیروهای مسلح با استناد به اسناد بالادستی

پس از بررسی ویژگی‌های نه‌گانه نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران با توجه به اسناد و مدارک و رهیافت‌های اصیل، لازم و ضروری است که ویژگی‌های نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران نیز از نظر اسناد بالادستی مورد واکاوی قرار گیرد. متصدیان معماری نیروهای مسلح باید در اجرای فرآیندهای معماری خود به مؤلفه‌های آرمان‌ها، اهداف، اصول، ارزش‌ها و آموزه‌های دفاعی امنیتی از بعد مبانی و آموزه‌های دینی، به سیاست‌های کلی امنیت ملی و سیاست‌های اجرایی دفاعی از بعد سیاست‌های دفاعی امنیتی، قانون اساسی از بعد قوانین و مقررات، تدابیر و رهنمودهای امام خمینی (رحمت‌الله علیه) و امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) است. از سوی دیگر حوزه اسناد بالادستی چه به صورت مستقیم و چه به صورت غیرمستقیم بر حوزه‌های دیگر الگوی معماری نیروهای مسلح مؤثر است و نقش الهام‌بخش خود را چه در رویکرد و چه در ماهیت ایفا خواهد نمود. به‌عنوان نمونه در خصوص

شاخص‌های سیستمی و همچنین نوع برآورد و تعبیر از شرایط محیطی سیاسی، اقتصادی، نظامی و غیره یا در تعیین آینده مطلوب از حوزه آینده‌های بدیل، راهبرد و به عبارت دقیق‌تر تکمیل سطح راهبردی معماری نیروهای مسلح و درنهایت در تعیین مقتضیات آینده به‌صورت غیرمستقیم، نقشی اساسی ایفا می‌نماید. درباره شناخت صحیح محیط، به‌ویژه شناخت تهدیدات آینده و ویژگی‌های آن، فرماندهی معظم کل قوا (مدظله‌العالی) تهدیدات آینده را چنین تعریف نموده‌اند، «ممکن است تهاجمات در آینده، این‌چنین صریح و روباز و سهل‌الدفع نباشد و ممکن است پیچیده‌تر باشد و لذا پیچیدگی و ایمان قوی لازم است». (امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، ۱۳۹۴) اما ویژگی‌های ۲۸ گانه ذیل برگرفته و استخراج‌شده از اسناد بالادستی درباره نیروهای مسلح ج.ا.ایران به شمار می‌رود: (حامد بابایی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۲)

۱. تحت امر ولی‌فقیه و فرماندهی کل قوا
۲. ایستادگی و مقابله با ظلم و ستم
۳. رأفت، رحمت و مهربانی با دوستان و شدت و مقاومت در برابر کفار و دشمنان
۴. داشتن موضع فعال و عدم پذیرش تسلط کفار و دشمنان و سازش با آنها
۵. مایه عزت، امنیت و قوام جامعه
۶. برخوردار از وحدت، همدلی و انسجام
۷. دارای سلسله‌مراتب و نظم آهنین
۸. داشتن ایمان و اتکال به خداوند متعال
۹. خودکفا و عدم وابسته به بیگانگان
۱۰. پایبند به ارزش‌های اسلامی و انسانی در عین قدرت و اقتدار
۱۱. معتقد، ملتزم و وفادار به اسلام و پیرو مکتب وحی
۱۲. مستحکم و مقتدر
۱۳. مردمی بودن
۱۴. دارای ایمان، بصیرت، عزم راسخ، نگاه بلندمدت، احساس مسئولیت، فهم حقیقت

۱۵. مبتکر، خلاق، متکی به استعدادها درونی
۱۶. مبتنی بر علم و دانش و فناوری
۱۷. دارای نیروی انسانی متعهد، ایثارگر، شجاع، منصف، جوانمرد و مؤمن
۱۸. آماده‌به‌کار و مهیای دفاع از حیثیت ملی و هویت ملی و مرزهای کشور
۱۹. آسیب‌ناپذیر و غیرقابل نفوذ در برابر دشمنان
۲۰. توجه ویژه به بایسته‌ها از منظر اسناد بالادستی
۲۱. نوسازی و تحول
۲۲. حفظ دو مجموعه سپاه و ارتش در پیکره‌بندی نیروهای مسلح
۲۳. تقویت قدرت دفاعی، نظامی و امنیتی
۲۴. حفظ نظم و انضباط
۲۵. حفظ و ارتقاء آمادگی دائمی در تمام زمینه‌ها
۲۶. دفاع از شرافت، کرامت و آرمان‌های اسلامی و انسانی
۲۷. برتری بخشی نیروی معنوی و ایمان و قدرت روحی بر سلاح و تجهیزات
۲۸. ارتقاء کیفی نیروهای مسلح

ج) حوزه شناخت محیطی

اما یکی از حوزه‌های تأثیرگذار در تدوین ویژگی‌های نیروهای مسلح با توجه به مقتضیات آینده شناخت محیط (محیط‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی) است. این حوزه با توجه به بررسی شرایط کنونی نیروهای مسلح به‌عنوان پیش‌نیازی بر تعیین ویژگی‌های نیروهای مسلح در آینده است. تأثیرگذارترین ابعاد و مؤلفه‌های مرتبط با حوزه شناخت محیط، به ترتیب عبارت‌اند از:

اولویت	ابعاد	مؤثرترین مؤلفه
۱	فناوری	فناوری‌های عام
۲	فضای مجازی	فناوری اطلاعات و ارتباطات

۳	دفاعی و امنیتی	نیروهای مسلح فعلی
۴	اجتماعی و فرهنگی	نظام ارزشی
۵	ژئوپلیتیک و ژئواستراتژی	حوزه‌ها و مناطق
۶	سیاسی	کارآمدی نظام
۷	اقتصادی	خودکفایی و استقلال سیاسی
۸	زیست‌محیطی	تهدیدات بیولوژیک

جدول ۲: تأثیرگذارترین ابعاد و مؤلفه‌های مرتبط با حوزه شناخت محیط

مؤلفه‌های متناظر با هر یک از ابعاد حوزه شناخت محیط به شرح زیر است:

- فضای مجازی شامل مؤلفه‌های فناوری، مدیریت فضای مجازی، امنیت، اطلاعات و جامعه هدف؛
- ژئوپلیتیک و ژئواستراتژی شامل رفتار (راهبردها، سیاست‌ها و ساختارها)، حوزه‌ها، مناطق، مبانی و مکاتب؛
- دفاعی امنیتی (نظامی) شامل مؤلفه صحنه جنگ، وضعیت بازیگران مؤثر و نیروهای مسلح فعلی؛
- سیاسی شامل سیاست خارجی و داخلی، دیپلماسی عمومی، نوع نظام حکومتی، اختلافات مرزی و ارضی، انسجام ملی و تجانس سیاسی، سابقه تاریخی و هویت ملی و کارآمدی نظام حکومتی؛
- زیست‌محیطی شامل بلایای طبیعی، منابع انرژی، تهدیدات بیولوژیک، امنیت غذایی و دارویی، منابع آب، آلودگی و تغییرات آب و هوایی؛
- فن‌آوری شامل فن‌آوری خاص نظامی و فن‌آوری‌های عام؛
- اقتصادی شامل قدرت، تجارت و رقابت، عدالت اقتصادی، توسعه و اشتغال و کارآفرینی، رشد اقتصادی، اقتصاد مقاومتی و خودکفایی و استقلال اقتصادی؛
- اجتماعی-فرهنگی شامل نظام ارزشی، رسانه‌های جمعی، قومیت، انسجام اجتماعی، جمعیت، دین و مذهب، عدالت اجتماعی، کارآمدی و نظام علمی و آموزشی.

شاخص‌های محیطی به‌عنوان مقادیر اولیه در تحلیل‌های روند، قادر به تأثیرگذاری مستقیم بر حوزه‌ی آینده‌های بدیل خواهند بود؛ این در حالی است که این حوزه با شکل‌دهی غیرمستقیم برخی ابعاد حوزه مقتضیات آینده، از جمله شرایط، ملاحظات و مقدرات، عوامل پیش‌برنده و موانع بازدارنده‌ی آینده، از طریق آینده‌های بدیل بر آن تأثیرگذار است. درعین حال شرایط محیط کنونی برخی از ابعاد اسناد بالادستی را تحت تأثیر خود قرار خواهد داد. ازجمله‌ی آن سیاست‌ها، دکترین و چشم‌انداز کشور است.

د) ویژگی‌ها، قابلیت‌ها و نقش‌های نیروهای مسلح در آینده

با عنایت به آنچه گفته شد و با توجه به مقتضیات آینده، نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران باید دارای ویژگی‌ها، قابلیت‌ها و نقش‌هایی به شرح ذیل باشند:

- ۱) **ویژگی‌های مطلوب نیروهای مسلح ج.ا.ایران شامل:** ولایتمداری، فرماندهی و مدیریت، توجه به نیروی انسانی به‌عنوان عامل برتر ساز، معنویت‌گرایی به‌عنوان عامل قدرت، تنوع سازمان بر پایه انسجام و هم‌افزایی، بصیرت دینی و سیاسی، مردمی‌بودن، عدالت‌خواهی و آرمان‌گرایی، توجه به فرهنگ جهاد، شهادت و ایثار، تربیت و آموزش اسلامی، ظلم‌ستیزی، فداکاری و شجاعت، خودکفایی، خودباوری و خوداتکایی، جوان‌گرایی، روحیه انقلابی و عزم جهادی و توجه به جبهه مقاومت
- ۲) **قابلیت‌هایی که نیروهای مسلح ج.ا.ایران بایستی دارای آن باشند، شامل:** آمادگی و اقتدار دفاعی همه‌جانبه، دشمن‌شناسی و تهدیدشناسی، حرکت هدفمند، قانونمندی و نظام‌مندی، نقش‌آفرینی در سازندگی و آبادانی و بازسازی کشور
- ۳) **نقش‌هایی که نیروهای مسلح ج.ا.ایران بایستی ایفا نمایند، شامل:** دفاع از اسلام، آموزه‌های اسلامی و امت اسلامی، پاسداری از انقلاب اسلامی، حفظ امنیت، استقلال، تمامیت ارضی و منافع کشور، آمادگی و اقتدار دفاعی همه‌جانبه، برقراری عدالت، واکنش سریع و به‌موقع و تربیت و تعالی نیروی انسانی و کادر سازی

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

الف- نتیجه‌گیری:

وجود نیروهای مسلح معتقد، مقتدر و پویا، لازمه حفظ استقلال، امنیت و تمامیت ارضی جمهوری اسلامی ایران و دستاوردهای انقلاب اسلامی به شمار می‌رود. در این راستا، افزایش آمادگی و توان دفاعی با الهام از آموزه‌های دینی (به‌عنوان مبنایی برای اجرای تکلیف دینی در نیروهای مسلح)، تحقق اوامر، منویات، رهنمودها و تأکیدات مقام معظم فرماندهی کل قوا (مدظله-العالی)، زمینه‌ساز تحقق هدف مذکور است. با توجه به نقش یافته‌های علمی در تعیین راهبردها، جهت‌گیری‌ها و تصمیم‌گیری‌ها، وجود الگوی علمی معماری ارائه‌شده در این تحقیق، جهت-گیری نیروهای مسلح در راستای نقشی که از آن‌ها انتظار می‌رود را هدفمند نموده و نتایج علمی این پژوهش، می‌تواند مبنایی قابل‌اتکا برای معماری راهبردی نیروهای مسلح قرار گیرد. در انجام این پژوهش، مأموریت نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در دفاع از امنیت داخلی و مرزهای سرزمینی و تمدنی ام‌القرا، جهان اسلام، مدنظر قرار گرفته و نقش تغییرات محیطی پیش رو، در ویژگی‌های نیروهای مسلح در آینده مورد توجه قرار گرفته است. به این منظور مؤلفه‌های هریک از ابعاد و شرایط محیطی مورد بررسی و کنکاش قرار گرفته و نتایج این بحث نشان می‌دهد ابعاد و مؤلفه‌های حوزه‌های شناخت محیط با ضریب تأثیر ۰/۲۱۶ بیشترین تأثیر را در طراحی و تعیین ویژگی‌های نیروهای مسلح در آینده دارد که این امر گویای نقش بسیار مهم شرایط محیطی در تعیین ویژگی‌های نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در آینده می‌باشد.

ب- پیشنهادها:

۱) پیشنهادهای اجرایی:

- بسترهای فرهنگی و اجتماعی لازم در راستای تحقق ویژگی‌های متناسب با اسناد بالادستی فراهم گردد
- با توجه به سنخیت و ارتباط نتایج این تحقیق با وظایف بخش‌های طراح و برنامه‌ریز نیروهای مسلح، یک نسخه از نتایج آن جهت بهره‌برداری، در اختیار آنان قرار داده شود.
- در نیروهای مسلح تیم‌های تخصصی تشکیل و ضمن جمع‌آوری آخرین اطلاعات تحولات جهانی در حال وقوع در زمینه روندهای در حال ظهور و خصوصاً سیگنال‌های مرتبط با امور

دفاعی و امنیتی، این اطلاعات جهت اعمال تغییرات لازم در ویژگی‌های نیروهای مسلح، متناسب با این تحولات صورت پذیرد.

- متناسب با نقش‌های نیروهای مسلح در شرایط محیطی امروز (سیاسی - اجتماعی) از قابلیت این نیروها در راستای تحقق ویژگی‌های این نیروها بهره‌برداری گردد.

۲) پیشنهادهای پژوهشی:

- ویژگی‌های نیروهای مسلح در شرایط جامعه امروزی به‌طور جداگانه و عمیق در حوزه‌های معنوی، فرهنگی و رزمی موردبررسی و کنکاش قرار گیرد.

- عوامل مؤثر بر نهادینه کردن ویژگی‌های متناسب با شرایط جامعه امروزی در نیروهای مسلح در یک تحقیق جداگانه با روش‌های کمی موردبررسی قرار گیرد

- در تحقیقی جداگانه سهم و میزان تأثیر متغیرهای اجتماعی و سیاسی در بهینه‌سازی ویژگی‌های نیروهای مسلح موردبررسی قرار گیرد.

- ویژگی‌های نیروهای مسلح در سایر کشورها موردبررسی قرار گیرد و ضمن بومی‌سازی ویژگی‌ها متناسب با ارزش‌های حاکم بر نیروهای مسلح استخراج گردد.

فهرست منابع

- امام خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۸۱)، "حدیث ولایت"، تهران، انتشارات مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب
- امام خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۲)، "پیام معظم له در مراسم تحلیف و اعطای سردوشی دانشجویان دانشگاه افسری امام علی (علیه السلام) ارتش جمهوری اسلامی ایران"
- امام خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۳/۶/۱۳)، "بیانات معظم له در جمع اعضاء خبرگان رهبری"

الف- منابع فارسی:

- افتخاری، اصغر (۱۳۸۱)، "تهدید و امنیت"، تهران، فصلنامه مطالعات دفاعی-امنیتی، شماره ۳۳
- الوانی، سیدمهدی (۱۳۸۴)، "تصمیم‌گیری و تعیین خط‌مشی دولتی"، تهران، نشر سمت
- عسگری، محمود و همکاران (۱۳۹۱)، "عوامل و ویژگی‌های سیاست دفاعی جمهوری اسلامی ایران"، فصلنامه دفاع، تهران، چاپ مرکز تحقیقات راهبردی
- تقی‌پور، سید محسن (۱۳۸۷)، "مؤلفه‌های پایدار فرهنگی در امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران"، تهران، فصلنامه شماره ۳، انتشارات مرکز پژوهش و اسناد ریاست جمهوری
- چگینی، حسن (۱۳۶۷)، "مدیریت استراتژیک (اطلاعات استراتژی)"، تهران، انتشارات دانشکده علوم و فنون فارابی
- جعفری، سیداصغر (۱۳۹۲)، "دیپلماسی دفاعی در اندیشه‌های امام خامنه‌ای (مدظله العالی)"، تهران، انتشارات دانشگاه صنعتی مالک اشتر
- حامد بابایی، موسی و مرادیان، بهزاد (۱۳۹۵)، "دفاع همه‌جانبه و امنیت پایدار در جمهوری اسلامی ایران با رویکرد اقتدار ملی؛ همدلی و هم‌زبانی، دولت و ملت"، تهران، فصلنامه مطالعات راهبردی
- حسن بیگی، ابراهیم (۱۳۹۰)، "مدیریت راهبردی"، تهران، نشر سمت
- سنجقی، محمدابراهیم و وحیدی، احمد (۱۳۹۷)، "ابعاد الگوی مدیریت راهبردی دانش در وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران"، تهران، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی
- شیهان، مایکل (۱۳۸۸)، "امنیت بین‌الملل"، ترجمه سیدجلال دهقانی فیروزآبادی، تهران، انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی
- عصاریان‌نژاد، حسین (۱۳۸۰)، "آسیب‌های امنیتی"، تهران، انتشارات دانشکده علوم و فنون فارابی
- علایی، حسین (۱۳۹۱)، "امنیت پایدار در سند بیست ساله جمهوری اسلامی ایران"، تهران، انتشارات فصلنامه راهبرد دفاعی، سال دهم، شماره ۳۹

- فریدمن، لارنس (۱۳۸۹)، "بازدارندگی"، ترجمه قهرمانپور و دیگران، تهران، انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی
- مرادیان، محسن (۱۳۸۹)، "مبانی نظری امنیت"، تهران، انتشارات دانشکده علوم و فنون فارابی
- مبینی دهکردی، علی (۱۳۸۷)، "طراحی الگو و راهبرد مرز شکنی دانش"، تهران، انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی
- متقی، ابراهیم (۱۳۹۲)، "اندیشه‌های دفاعی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در حوزه جنگ نرم"، تهران، انتشارات دانشگاه صنعتی مالک اشتر
- مرادیان، بهزاد (۱۳۹۴)، "چالش‌های دیپلماسی دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران در برابر دیپلماسی اجبار ایالات متحده آمریکا"، تهران، انتشارات سپهبد شهید صیاد شیرازی
- نصیری، حسین (۱۳۸۴)، "امنیت ملی پایدار"، تهران، فصلنامه اطلاعات سیاسی - اقتصادی، سال ۱۹، شماره ۲۱۵ و ۲۱۶

ب- منابع انگلیسی:

- George Rebovich, Jr. Brian E. White, Enterprise Systems Engineering: Advances in the Theory and Practice , Taylor and Francis Group, LLC, 2011.
- Rood, M.A, "Enterprise Architecture: Definition, Content, and Utility", IEEE Trans, 1994.